

## **Zmiany w organizacji i efektywności gospodarstw indywidualnych na terenie LGOM po wprowadzeniu gospodarki rynkowej**

Rok 1989 jest datą, która rozdzieliła w Polsce stary porządek gospodarczy od nowej rzeczywistości cechującej się działaniem praw rynkowych. Również rolnictwo stało się wobec wyzwań rynku ze wszystkimi konsekwencjami tego stanu rzeczy [1].

Wprowadzenie mechanizmów gospodarki rynkowej spowodowało między innymi uwolnienie cen. W rezultacie tylko w latach 1990 - 91 ceny produktów rolnych wzrosły 3 krotnie, a przemysłowych 10 krotnie [5]. Skutkiem było zmniejszenie się dochodów realnych społeczeństwa o około 20%, ale rolników o około 60% [3]. Równocześnie powstało zjawisko narastającego bezrobocia na wsi na skutek zwolnień pracowników dwuzawodowych [2].

Trudna sytuacja zmusiła rolników do oszczędzania środków produkcji: ograniczenie stosowania nawozów, środków ochrony roślin, nasion kwalifikowanych, zakupów pasz treściwych, zwierząt hodowlanych i innych [6]. Drastycznie ograniczone zostały inwestycje w gospodarstwach rolnych. Tylko nieliczni rolnicy podejmowali inwestycje budowlane i realizowali zakupy maszyn i sprzętu, gdyż brakowało im środków własnych, zaś kredyty - nawet preferencyjne - wzbudzają obawy o realne możliwości ich spłacenia [8].

Nową sytuację mocno odczuły gospodarstwa chłopskie. W przededniu zmiany ustrojowej rolnicy indywidualni byli uważani za grupę społeczno-zawodową najbardziej przygotowaną do zmiany sytuacji gospodarczej [10]. W rzeczywistości większość rolników nie była świadoma działania, uwarunkowań i zagrożeń jakie niosła gospodarka rynkowa, szczególnie zaś boleśnie odczuli zjawisko ryzyka rynkowego, z którym nie mieli do czynienia do 1989 roku. Większość rolników przyjęła postawę bierną - na przetrwanie, mniejszość podjęła działania przystosowawcze w ramach istniejących możliwości: zmiany kierunków produkcji, podjęcia działalności pozarolniczych i inne [11].

Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie sytuacji i zmian w gospodarstwach indywidualnych na terenie Legnicko-Głogowskiego Okręgu Miedziowego po wprowadzeniu gospodarki rynkowej.

Wybór tego terenu jest uzasadniony jego szczególnymi cechami [9]. Województwo legnickie ma jedne z lepszych w kraju warunki przyrodnicze. Wskaźnik waloryzacji rolniczej przestrzeni produkcyjnej wynosi 79,4 p-cta, gdy średnio w Polsce 66,6 p-cta (+19%). Jest to jeden z najcieplejszych rejonów Polski, zimy są krótkie i łagodne, a okres wegetacji wynosi 230 dni. Roczne sumy opadów wynoszące średnio 600 mm, z czego 60% przypada na okres wegetacji roślin, pozwalają na osiągnięcie, przy spełnieniu innych warunków, wysokich plonów.

Rozbudowany przemysł miedziowy, zatrudniający wraz z przedsiębiorstwami obsługi ponad 40 tys. osób, zapewnia pracę i godziwe zarobki nie tylko bezpośrednio zatrudnionym, ale i całej sferze usługowej w szerokim rozumieniu tego terminu.

W tych, zarówno przyrodniczo jak i ekonomicznie dobrych warunkach, gospodarstwa rolnicze powinny zachować się inaczej niż ogół gospodarstw w kraju.

Badania przeprowadzono w latach 1989-1990-1993-1996 zatem w okresie przełomu i bezpośrednio następczym. Dotyczyły one następujących grup gospodarstw:

		Liczebność w latach			
		1989	1990	1993	1996
I	2,00 - 4,99 ha	11	12	11	13
II	5,00 - 6,99 ha	13	13	13	13
III	7,00 - 9,99 ha	25	25	27	26
IV	10,00 - 14,99 ha	26	25	23	27
Razem		75	75	74	79

We wszystkich latach zachowano zbliżoną liczebność w poszczególnych grupach obszarowych. Gospodarstwa wybierano w pierwszym roku metodą celową (grupy) i losową (w grupach). Około 75% gospodarstw było obserwowanych przez cały okres.

Materiały były zbierane przez pracowników Wojewódzkiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego w/g schematów opracowanych w Katedrze Ekonomiki i Organizacji Rolnictwa AR we Wrocławiu.

Dane zawarte w tabeli 1 wskazują, że zmiany obszarowe były nieznaczne. Gospodarstwa nie kupowały i nie sprzedawały ani nie dzierżawiły ziemi, co może dziwić w warunkach, gdy dokoła znajdowało się wiele upadających gospodarstw państwowych.

Tabela 1

**Użytki rolne w badanych grupach gospodarstw  
w hektarach**

Rok	Grupy			
	I	II	III	IV
1989	3,75	5,78	8,29	12,34
1990	3,70	5,87	8,20	12,33
1993	3,57	6,01	8,45	12,08
1996	3,58	5,80	8,66	12,05

Natomiast dużym zmianom ulegał stan zatrudnienia szczególnie w grupie I co wiązało się ze zwolnieniami z pracy poza rolnictwem (tabela 2).

Tabela 2

**Zatrudnienie w badanych gospodarstwach  
(w robotnikach przeliczeniowych na 100 ha UR)**

Grupy obszarowe	Rok			
	1989	1990	1993	1996
I	31,3	33,0	40,6	55,8
II	21,0	26,5	20,0	19,2
III	24,3	22,3	20,9	15,5
IV	15,9	15,7	14,2	11,3
<b>POLSKA</b>	<b>23,8</b>	<b>23,1</b>	<b>20,8</b>	<b>21,0</b>

W pozostałych grupach występowała wyraźna tendencja wskazująca na zmniejszanie liczby osób pracujących w gospodarstwach. Główną przyczyną było stopniowe znajdowanie pracy poza rolnictwem, co było niezbyt częstym zjawiskiem w gospodarstwach większych przed 1990 rokiem. W 1996 r. w 50% gospodarstw grupy III i IV przynajmniej jedna osoba znalazła pracę poza gospodarstwem, co jest pewną specyfiką rejonu.

Wyposażenie badanych gospodarstw w podstawowe maszyny i sprzęt przedstawia tabela 3.

Tabela 3

Wyposażenie w podstawowe  
maszyny i sprzęt w sztukach na 100 ha UR

Grupa	Rok	Ciągniki	Przyczepy ciągnikowe	Siewniki <sup>*)</sup>	Opryski- wacze	Kombajny <sup>**)</sup>
I	1989	13,3	13,3	15,5	2,2	2,2
	1990	13,3	11,1	20,0	-	2,4
	1993	14,0	8,6	18,4	-	2,8
	1996	16,8	8,4	16,8	-	-
II	1989	9,5	9,5	12,6	-	-
	1990	9,4	11,0	14,1	-	-
	1993	14,3	14,3	10,2	3,6	1,2
	1996	11,5	15,3	13,4	3,7	1,8
III	1989	12,6	13,0	18,3	0,5	0,5
	1990	12,7	11,7	16,9	-	1,1
	1993	13,7	13,7	20,8	5,2	1,3
	1996	15,8	14,9	17,8	6,0	1,3
IV	1989	11,8	11,5	14,0	2,5	2,5
	1990	12,2	11,9	16,8	2,8	3,1
	1993	12,1	12,0	18,0	4,3	3,3
	1996	12,9	14,8	16,8	6,5	4,6
<b>POLSKA</b>	<b>1996</b>	<b>8,5</b>	<b>4,3</b>	.	.	1,2

<sup>\*)</sup> Zbożowe, nawozowe i sadzarki

<sup>\*\*)</sup> Zbożowe, ziemniaczane i buraczane

We wszystkich grupach gospodarstw, nawet w I, obserwuje się wzrost liczby ciągników, a poza pierwszą kombajnów oraz przyczep ciągnikowych i opryskiwaczy. Po okresie wzrostu nieco zmalał stan siewników. Bliższe przyjrzenie się sytuacji pozwala stwierdzić, że nabywany sprzęt pochodzi głównie z likwidowanych SKR i PGR, jest mocno zużyty, niekiedy całkowicie zamortyzowany. Zwiększenie liczby nie świadczy zatem o poprawie wyposażenia gospodarstw w środki techniczne.

W stosunku do ogółu gospodarstw indywidualnych w kraju, badane gospodarstwa są zdecydowanie lepiej wyposażone w maszyny i sprzęt.

Zmiana sytuacji rynkowej, przede wszystkim zaś układ cen i możliwości zbytu produktów, w istotny sposób wpłynęły na organizację produkcji w gospodarstwach. Jak wskazują dane zawarte w tabeli 4 we wszystkich grupach obszarowych gwałtownie wzrósł udział zbóż w strukturze zasiewów - szczególnie w gospodarstwach najmniejszych i największych, gdzie sięgnął 80%. Wśród zbóż dominowała pszenica, co wynikało tak z warunków przyrodniczych jak i układów cenowych. W gospodarstwach z grupy I zadziwia radykalne ograniczenie udziału w zasiewach okopowych, a przecież zasoby siły roboczej wzrosły tam, w badanym okresie, niemal dwukrotnie. W dużym stopniu wiąże się to z ograniczeniem uprawy okopowych pastewnych - wobec zmniejszenia stada bydła i warzyw- co wynika z ograniczenia popytu. W pozostałych grupach udział okopowych zdecydowanie wzrósł (grupa II i III) lub uległ tylko nieznacznej obniżce. Widać tu dążenie do lepszego wykorzystania zasobów pracy i sprzętu.

W strukturze zasiewów wszystkich grup znikły rośliny strączkowe, a także oleiste i włókniste na skutek braku możliwości zbytu i zbyt dużego ryzyka produkcyjnego.

Radykalne ograniczenie upraw pastewnych było związane ze zmniejszeniem obsady inwentarza żywego.

W rezultacie opisanych zmian intensywność produkcji roślinnej (Ir) liczona w punktach metodą B.Kopcia [7] zmalała w grupach skrajnych, a wzrosła w obu środkowych.

Zmiany w strukturze zasiewów w badanych gospodarstwach były znacznie bardziej radykalne niż miało to miejsce w ogóle gospodarstw indywidualnych w Polsce, gdzie dopiero w ostatnich latach miało miejsce zdecydowane zwiększenie udziału zbóż, a zmniejszenie udziału okopowych w zasiewach.

W produkcji zwierzęcej dynamka zmian była równie duża jak w roślinnej. Odpowiednie wyliczenie zawiera tabela 5.

We wszystkich grupach gospodarstw radykalnie zmalała obsada bydła szczególnie zaś krów - o połowę i więcej. Zdecydowały o tym głównie niskie ceny mleka i żywca wołowego, a w równej mierze trudności zbytu wywołane chaosem w wiejskiej spółdzielczości. Z kolei we wszystkich grupach wzrosło pogłowie trzody chlewnej - szczególnie w gospodarstwach największych, w których można obserwować tendencje do tworzenia dużych, dobrze zorganizowanych i prowadzonych stad.

Tabela 4

## Struktura zasiewów

Grupa	Rok	Zboża		Okopowe w tym			Strączk	Ole-	Pas-	Ra-	Intensywność
		ogółem	w tym:	ogółem	w tym:						
			pszenica		ziemniak	burak cukr.					kowe
I	1989	56,8	31,3	28,9	19,7	4,4	0,7	7,8	5,8	100,0	156
	1990	56,4	37,9	30,1	17,4	7,1	0,4	8,2	5,0	100,0	156
	1993	75,5	27,3	23,5	17,4	2,0	-	-	1,0	100,0	149
	1996	78,8	34,0	21,2	18,3	2,4	-	-	-	100,0	127
II	1989	59,7	33,5	24,0	16,9	5,0	7,1	5,4	3,7	100,0	146
	1990	70,5	42,1	26,7	15,7	9,1	-	1,5	1,3	100,0	151
	1993	65,6	30,3	30,5	20,4	6,7	-	-	3,9	100,0	159
	1996	68,4	29,8	28,6	17,1	10,2	-	2,4	0,6	100,0	150
III	1989	63,3	34,7	24,9	12,8	9,4	0,9	6,0	4,9	100,0	150
	1990	62,5	29,9	29,2	16,0	11,2	0,6	3,3	4,5	100,0	158
	1993	69,1	31,7	27,2	15,4	9,9	0,3	1,1	2,3	100,0	157
	1996	68,3	33,1	31,7	16,2	14,5	-	-	-	100,0	161
IV	1989	63,2	36,8	18,9	8,0	9,4	1,3	11,6	5,0	100,0	148
	1990	70,0	37,4	20,1	7,6	11,4	-	7,0	3,0	100,0	151
	1993	74,6	35,6	22,2	12,6	7,4	-	-	3,2	100,0	142
	1996	80,5	40,0	17,3	9,6	7,5	-	-	2,2	100,0	125
Polska	1989	61,5	14,8	22,6	15,5	3,2	1,2	2,1	10,4	100,0	158
	1990	62,6	18,2	22,7	15,5	3,3	0,9	1,6	10,3	100,0	158
	1993	63,4	16,7	22,6	15,5	3,1	1,0	0,9	10,0	100,0	156
	1996	71,3	19,0	19,2	12,4	3,6	0,9	1,5	5,4	100,0	148

Tabela 5

Obsada inwentarza żywego

Grupa	Rok	Bydło w tym		Trzoda w tym		Drób	Konie	Razem		Intensywność organizacji
		ogółem	w tym krowy	ogółem	w tym. maciory			SD	%	
I	1989	37,2	17,8	11,7	2,7	1,2	5,4	56,2	100,0	137
	1990	35,8	18,0	9,6	3,4	2,4	2,7	50,4	89,7	125
	1993	14,0	11,2	21,5	5,9	0,7	3,4	39,6	70,5	100
	1996	16,8	11,2	14,0	4,2	0,8	2,3	33,9	60,3	81
II	1989	43,7	30,0	8,7	3,3	1,1	9,5	63,0	100,0	150
	1990	35,0	26,7	7,5	2,4	1,5	7,5	51,5	81,7	122
	1993	31,4	20,2	23,6	6,1	1,0	1,4	57,4	91,1	148
	1996	29,3	15,5	19,0	5,2	0,8	0,4	49,5	78,6	119
III	1989	44,0	30,8	15,0	4,6	0,8	3,2	63,1	100,0	160
	1990	37,0	24,9	17,0	4,3	0,9	2,5	58,0	41,9	148
	1993	28,0	21,3	24,2	5,5	0,6	1,7	54,6	86,5	141
	1996	32,2	15,0	16,2	3,5	0,4	1,4	50,7	80,3	127
IV	1989	40,9	25,5	11,5	2,5	0,8	0,8	53,9	100,0	139
	1990	37,7	23,4	11,2	3,0	0,9	0,8	50,5	93,7	130
	1993	21,6	13,7	22,9	3,5	0,5	-	45,1	83,7	119
	1996	25,0	11,7	24,2	8,3	0,4	-	49,6	92,0	129
Polska	1989							85,7	100,0	215
	1990							81,2	94,5	194
	1993							73,2	85,4	179
	1996							55,0	62,9	138



Ograniczenie chowu drobiu wiąże się z dużymi wahaniami jego opłacalności. Konie z kolei znikły niemal zupełnie wyparte przez siłę mechaniczną. W sumie obsada inwentarzem żywym uległa największemu ograniczeniu w gospodarstwach najmniejszych (o 40%) i odpowiednio coraz mniejszemu w kolejnych grupach obszarowych (tylko o 8% w grupie IV). Odpowiednio też zmalała intensywność produkcji zwierzęcej liczona w punktach.

Trzeba stwierdzić, że w stosunku do zmian w gospodarstwach indywidualnych w kraju, zmniejszenie obsady inwentarza nie wystąpiło w badanych gospodarstwach tak silnie. Może to oznaczać, iż lokalne warunki były bardziej sprzyjające utrzymywaniu produkcji zwierzęcej.

Trudniejsze niż ocena zmian w organizacji produkcji są zmiany w stosowanych technologiach. Zebrane materiały pozwalają dość dobrze określić poziom nawożenia mineralnego. Wyniki badań przedstawia tabela 6.

**Tabela 6**  
**Nawożenie mineralne w kg NPK/ha UR**

Grupa obszarowa	Rok			
	1989	1990	1993	1996
I	290	267	175	178
II	300	277	227	203
III	291	289	200	196
IV	267	257	171	184
<b>POLSKA</b>	<b>164</b>	<b>136</b>	<b>113</b>	<b>80</b>

Poziom nawożenia w badanych gospodarstwach był zdecydowanie wyższy niż przeciętny gospodarstw indywidualnych w Polsce. W obserwowanym czasie nastąpiło ograniczenie ich zużycia ale w granicach 30-40% w poszczególnych grupach, gdy w kraju o ponad 50%

Nawożenie jest uznane za dominujący czynnik plonotwórczy stąd warto przyrzeć się zmianom w poziomie plonów.

Odpowiednie dane dla niektórych roślin zawiera tabela 7.

Tabela 7

Plony wybranych roślin dt/ha

Grupa	Rok	Zboża ogółem	Pszenica	Ziemiak	Burak cukrowy
I	1989	35	47	211	377
	1990	39	44	176	286
	1993	33	39	211	515
	1996	30	38	231	380
II	1989	36	40	234	413
	1990	37	45	216	380
	1993	34	42	244	421
	1996	35	40	199	355
III	1989	37	47	236	386
	1990	38	45	209	390
	1993	34	41	229	497
	1996	34	41	189	384
IV	1989	39	43	237	354
	1990	39	46	198	359
	1993	37	41	240	389
	1996	36	39	228	369
POLSKA	1989	30	31	184	344
	1990	30	35	197	385
	1993	27	32	206	392
	1996	28	33	202	394

Przytoczone liczby wskazują, że mimo zmniejszenia nawożenia mineralnego plony utrzymały się na niezmiennym poziomie, a zaobserwowane różnice można by przypisać zmianom przebiegu pogody. Być może pewien wpływ wywarły tu zapasy, szczególnie fosforu i potasu, nagromadzone w glebie w latach obfitszego nawożenia.

Badane gospodarstwa osiągały plony lepsze od średnich ogółu gospodarstw indywidualnych. Obok wyższego, utrzymanego na wciąż niezłym poziomie nawożenia mineralnego, niewątpliwie jest to rezultat lepszych warunków przyrodniczych.

Ocena stanu gospodarstwa wymaga określenia zmian w strukturze jego przychodów i wydatków. Niezbędne dane zawiera tabela 8. Po stronie przychodów obserwuje się gwałtowny wzrost udziału sprzedaży, kosztem ograniczenia zapasów (w tym zwiększania stanu inwentarza żywego). Zjawisko to wystąpiło z jednakową siłą we wszystkich grupach obszarowych. Przyczyny są dość jasne: ograniczenie ilości zwierząt i pośpieszna sprzedaż, oraz zmniejszanie zapasów środków produkcji. Potwierdza to struktura wydatków. We wszystkich grupach zmalał udział w wydatkach zakupów produktów pochodzenia rolniczego (w tym nasion, pasz i zwierząt).

Tabela 8

Struktura przychodów i wydatków gospodarstw rolniczych

Grupa	Rok	Przychody ogółem = 100%			Wydatki ogółem = 100%	
		Sprzedaż	Spożycie	Zwiększenie stanu zapasów inw.żywego	Zakup produktów rolniczych	Zakup produktów przemysłowych
I	1989	44,0	12,0	44,0	27,8	40,5
	1990	61,1	17,7	21,2	22,1	39,1
	1993	72,6	16,9	10,2	23,3	37,8
	1996	72,6	15,7	11,7	14,1	43,0
II	1989	44,3	6,9	48,8	32,4	35,0
	1990	52,2	12,3	35,5	21,3	40,9
	1993	65,3	17,3	21,1	27,9	38,8
	1996	75,8	10,6	13,6	25,5	40,4
III	1989	49,8	10,6	43,1	32,4	35,0
	1990	57,9	7,1	32,6	21,3	40,9
	1993	73,9	9,5	14,7	27,9	38,8
	1996	80,3	11,4	8,9	25,5	40,4
IV	1989	45,6	4,6	49,8	20,0	54,1
	1990	61,8	8,8	29,4	17,4	46,3
	1993	70,8	9,4	19,8	19,1	41,8
	1996	75,5	8,2	16,3	14,4	43,8

Udział zakupów produktów przemysłowych pozostał niewiele zmieniony we wszystkich grupach, ale sądząc po ograniczeniu zużycia nawozów mineralnych, ich rzeczywisty poziom zdecydowanie zmalał.

Tabela 9 przedstawia poziom i strukturę dochodów rolników w poszczególnych grupach obszarowych. W obliczeniach przyjęto dochód rolniczy netto, który pozostaje w pełni do dyspozycji rolnika. We wszystkich grupach widoczny jest przyrost nominalny dochodu rolniczego i - jeszcze bardziej - dochodu osobistego. Najbardziej

charakterystyczna jednak jest zmiana struktury dochodu osobistego. W 1989 roku udział dochodów spoza gospodarstwa wynosił tylko 19,5% w grupie I i występował nieznacznie w grupach pozostałych. W 1996 r. w grupie I dochód spoza gospodarstwa wynosił aż 75,1% dochodu osobistego, w grupie II 66,2%, w III 40,9% i w IV 26,3%. Generalną przyczyną był spadek realnych wartości dochodu rolniczego.

Jak wskazują przytoczone dane, podobne zjawisko występowało w całej Polsce. Dochody spoza gospodarstw wynoszące w 1989 r. 22,4%, w 1993 r. i późniejszych przekroczyły 50% udziału w dochodach osobistych rolników [4].

W rejonie LGOM zwiększeniu dochodów spoza gospodarstwa sprzyjały możliwości zatrudnienia w przemyśle i przedsiębiorstwach usługowych. To wyjaśnia w pewnym stopniu ekstensyfikację produkcji w grupach mniejszych gospodarstw, które przestały być głównym źródłem utrzymania rodziny.

Analiza zmian w poziomie dochodu rolniczego pozwala zauważyć, że był on w 1989 r. we wszystkich grupach ponad dwu krotnie wyższy niż średnia krajowa<sup>\*)</sup>. W 1996 r. z kolei był wyraźnie niższy od średniej. Potwierdza to spadek zainteresowania rolników efektywnością swoich gospodarstw wobec możliwości pozyskania dochodów z innych źródeł. Jest to ważne zjawisko w polskim rolnictwie, wymagające uważnej analizy.

---

<sup>\*)</sup> przyjęta na podstawie materiałów z gospodarstw indywidualnych obserwowanych przez IERiGŻ

Tabela 9

Poziom i struktura dochodów rolników w zł/ha UR

Grupa	Rok	Dochód rolniczy (netto)		Dochody spoza gospodarstwa		Dochód osobisty	
		zł	%	zł	%	zł	%
I	1989	211	80,5	51	19,5	262	100,0
	1990	559	74,1	195	25,9	754	100,0
	1993	579	33,5	1148	66,5	1727	100,0
	1996	835	24,9	2518	75,1	3353	100,0
II	1989	246	90,8	25	9,2	271	100,0
	1990	443	95,3	22	4,7	465	100,0
	1993	441	52,8	395	47,2	836	100,0
	1996	731	33,8	1432	66,2	2163	100,0
III	1989	231	97,1	7	2,1	238	100,0
	1990	470	96,9	15	3,1	485	100,0
	1993	588	74,7	199	25,3	787	100,0
	1996	784	56,1	613	43,98	1397	100,0
IV	1989	192	99,0	2	1,0	196	100,0
	1990	402	94,7	23	5,3	431	100,0
	1993	410	70,6	171	39,4	581	100,0
	1996	584	73,7	208	26,3	792	100,0
POLSKA	1989	97	77,6	24	22,4	121	100,0
	1990	262	63,6	150	26,4	412	100,0
	1993	452	45,7	538	54,3	990	100,0
	1996	926	48,7	977	51,3	903	100,0

Zakończenie

Przedstawione wyżej badania gospodarstw indywidualnych na terenie LGOM w okresie wielkich przemian gospodarczych wskazują dowodnie na przemożny wpływ rynku i praw nim rządzących. Zdecydowanie lepsze od przeciętnych dla kraju warunki przyrodnicze pozwoliły rolnikom z LGOM utrzymać w badanym okresie wysoki poziom plonów, ale warunki rynkowe zdecydowały o radykalnej zmianie struktury zasiewów : zwiększeniu udziału zbóż, rezygnacji z uprawy roślin strączkowych i oleistych oraz ograniczeniu upraw pastewnych, zbędnych przy drastycznym obniżeniu stanów inwentarza żywego. To ostatnie zjawisko wystąpiło z mniejszym nasileniem niż w całym kraju. Uwidocznił się tu wpływ wysokiego uprzemysłowienia badanego obszaru.

Warunki rynkowe zdecydowały również o zmianie struktury przychodów i wydatków. Gwałtowne ograniczenie stanu zapasów wskazuje, że rolnicy usilnie dążyli do

przyspieszenia tempa obiegu pieniądza w gospodarstwach. W wydatkach wystąpiło, jako najbardziej charakterystyczne, ograniczenie udziału kupnych środków produkcji pochodzenia rolniczego (nasion, pasz i innych) co w dłuższym okresie musi poważnie zmniejszyć poziom plonów i wydajności zwierząt.

Charakterystyczny dla badanych gospodarstw z LGOM wysoki poziom dochodu rolniczego w 1989 r. zdecydowanie wyższy od średniej krajowej, świadczy o zainteresowaniu w tym czasie rolników swoim warsztatem pracy. Sytuacja uległa radykalnej zmianie w latach następnych. Rolnicy podjęli usilne starania znalezienia źródeł dochodu poza gospodarstwami. W warunkach LGOM przyniosły one pozytywne skutki. W połowie gospodarstw, nawet większych, ktoś pracuje poza gospodarstwem. W rezultacie gospodarstwa straciły na znaczeniu jako podstawowe źródło dochodu. Obserwacje w kolejnych latach wskazują, iż zjawisko to nasila się. Wydaje się, że tu znajduje się niezbyt zrozumiały powód braku chęci do powiększenia obszaru gospodarstw, a także w części do ich ekstensyfikacji pomimo zwiększenia (ilościowego) stanu maszyn i sprzętu. Zmiany te wydają się być charakterystyczne dla rejonu gdzie rozwinięty przemysł dobrze funkcjonuje, co ma miejsce w LGOM. Równocześnie mogą one stanowić przesłankę do mało optymistycznej prognozy dla rozwoju rolnictwa na terenach o podobnych warunkach.

## Literatura

1. Balcerowicz L. 1993. Wieś i rolnictwo wolny rynek. Materiały z konferencji. Lublin s.7-28.
2. Bieńkowski A. i wsp. 1992. Rolnictwo w procesie urynkwienia gospodarki. Wieś i Rolnictwo 3/4 s.62-68.
3. Gorzelak E. 1997. Sytuacja dochodowa ludności rolniczej w latach 90-tych. Biuletyn Informacyjny. Wyd. specjalne Połagra 97. ARR Warszawa
4. IERiGŻ 1996. Wyniki rachunkowości rolnej gospodarstw indywidualnych. Warszawa.
5. Józwiak W. 1992. Reagowanie rolników na bieżącą sytuację ekonomiczną w Polsce. IERiGŻ, Warszawa 31-37.
6. Klepacki B. 1997. Produkcyjne i ekonomiczne przystosowanie gospodarstw prywatnych do zmian warunków gospodarowania. SGGW Warszawa.
7. Kopeć B. 1989. Metodyka badań w gospodarstwach rolnych. Skrypt AR we Wrocławiu.
8. Nietupski T. 1997. Aktualna sytuacja w rolnictwie polskim a perspektywy rozwoju gospodarstw rodzinnych. Materiały z konferencji AR Wrocław 5-19.
9. Roczniki Statystyczne województwa legnickiego WKS 1990-1997.
10. Woś A. 1994. Tendencje rozwoju rolnictwa w warunkach gospodarki rynkowej. Instytut Rozwoju Gospodarczego SGH 37 Warszawa.
11. Ziętara W., Kowalski Z. 1997. Efekty skali a efektywność technologii i poziom zarządzania w rolnictwie rodzinnym. SGGW Warszawa, s.343-349.

## **Changes in Organisation and Economic Efficiency in Individual Farms on the LGOM Territory after Market Economy Adoption**

### **Abstract**

The paper provides the results of the study on changes in individual farms situated in Legnica-Głogów Copper District in the period after market economy has been adopted. The region under investigation is high industrialised with attractive natural conditions for agricultural production.

During 1989-1996 about 75 farms with size of 2-15 hectares divided into four groups according to area were examined. It appeared that average area of agricultural holdings did not change but farm labour force generally was decreasing with exception of labour resources in the smallest farms. Technical equipment level increased in all farms. In recent years, the share of grain area in the total sown area is rising while the share of protein plants, oilseeds and field feed crops is declining. As concerns the livestock numbers, in all selected groups of farms cattle numbers were drastically reduced while hogs numbers recovered. Entirely, fall in livestock numbers in surveyed farms was easier in comparison with this noted in an average individual farm in Poland.

Analysed holdings reduced mineral fertilising by about 18 per cent while in Poland by 50 per cent respectively. Among others, thanks to this fact farm yields in farms under review were quite stable.

Significant changes were observed both in revenues and spending, but particularly in personal incomes of the farmers. The share of income obtained outside farming in total personal income sharply increased. Different alternatives for income earning in Copper District caused that operators of farms, mainly of small ones, do not treat longer their holdings as principal source of living. This phenomenon needs more careful watching.